

Gönderim Tarihi: 06.11.2024

Kabul Tarihi: 03.12.2024

ANTİK ÇAĞ'DA TARSUS EKONOMİSİ

The Economy of Tarsus in Ancient Age

Sabri ARICI

Doç. Dr.; Mersin Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü Çiftlikköy Kampüsü,
sabriarici@mersin.edu.tr

ORCID ID: 0003- 4925- 6704

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Tarsus, Antik Çağ'da Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia/Çukurova) sınırlarında yer alır. Günümüzde, Mersin ilinin en batısındaki bir ilçesidir. Uzun bir tarihsel geçmişi olan Tarsus'un önemli ekonomik avantajları bulunmaktadır. Çalışmanın amacı, Tarsus'un, Prehistorik Çağlar'dan Roma Dönemi sonuna kadar, sahip olduğu ekonomik durumunu ortaya koymaktır. Yöntem olarak, antik ve modern kaynaklar üzerinden araştırmalar yapılmış ayrıca, kentte gerçekleştirilen arkeolojik gözlemlerle desteklenmiştir. Bu bağlamda, Tarsus'un Antik Çağ'daki ekonomik durumu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarsus, Kilikia Pylai, Kydnos Nehri, Liman, Doğal Kaynaklar

Abstract

Tarsus is a district in the Mersin province of present-day Turkey, which was situated within the boundaries of Cilicia Pedias during the Ancient period. Tarsus, a long historical past, has significant economic advantages. The aim of the study is to reveal the economic situation of Tarsus from the Prehistoric Ages to the end of the Roman Period. As a method, research was conducted on ancient and modern sources and supported by archaeological observations made in the city. In this context, it will be tried to reveal the economic situation of Tarsus was in the Ancient Age.

Keywords: Tarsus, Kilikia Pylai, Kydnos River, Port, Natural Resources

1. GİRİŞ

Günümüzde Mersin iline bağlı bir ilçe olan Tarsus, antik dönemde batıda Korakeison (Alanya) ile doğuda Alexandria Kat Isson (İskenderun) arasında kalan Kilikia Bölgesi'nin ovalık bölümünde yer almaktadır (Strabon, XIV.III.1). Antik kentlerin kurulduğu yerlere bakıldığında, bölgenin coğrafi özelliklerinin birinci derecede etkili olduğu anlaşılabilmektedir. Böyle kentlerden biri de Tarsus'tur. Kentin öne çıkan dört coğrafi özelliği, gelişmesinde önemli rol oynamıştır: Birincisi Kydnos Nehri (Tarsus Nehri), ikincisi limanı (Rhegma), üçüncüsü antik dönemde Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia) günümüzde Çukurova olarak isimlendirilen verimli ve sulak topraklar ve sonuncusu ise, Kilikia Pylai'dır (Gülek Geçidi) (Ramsay, 2000, s. 13). Bunların dışında, genel olarak insan

yaşamına en uygun olan Akdeniz ikliminin etkisi altında yer alması yanı sıra, aşağıda da açıklanacağı üzere, çok sayıda yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bulunması gibi etkenler, kenti daha da önemli hale getirmiştir.

Coğrafya olarak, Tarsus’unda içinde yer aldığı Kilikia Bölgesi, en eski çağlardan beri, Mezopotamya, İran, Mısır, Ege, Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Anadolu’yu birbirine bağlayan stratejik konumu ile uygarlıkların ve kültürlerin kavşak noktası olmuştur. Bu coğrafyada yer alan Tarsus, MÖ 12. yüzyıldan itibaren, özellikle de ekonomik açıdan, devletlerarası ilişkilerde önemli bir paya sahip olmuş (Kurt, 2006, s. 2) ve stratejik öneminin giderek arttığı görülmüştür.

Çalışmanın konusu Tarsus’un, Prehistorik Çağlar’dan Roma Dönemi sonuna kadar, sahip olduğu gelir kaynakların ve bulunduğu coğrafi konuma ait avantajların ekonomiye yansımalarının ele alınmasıdır. Yöntem olarak, antik ve modern kaynaklar üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Kentte gerçekleştirilen arkeolojik gözlemler bu çalışmaya destek vermiştir. Aşağıda öncelikle, Tarsus’un tarihine yer verilecektir. Ardından kentin mevcut coğrafi konumu (liman, nehir, ova ve karayolu geçidi) ve bundan ileri gelen ticari faaliyetleri, zengin yer üstü ve yeraltı kaynakları, dokumacılık, tarım, hayvancılık ve kerestecilik faaliyetlerinden söz edilecektir. Akabinde, elde edilen veriler değerlendirilerek sonuç kısmında Tarsus’un Antik Çağ’daki ekonomik durumunun ne kadar iyi olduğu ortaya konularak, “Neden çok sayıda krallık, Tarsus’u sınırlarına dahil etmeye çalışmıştır?” sorusuna cevap bulunmuş olacaktır.

2. TARSUS’UN TARİHİ

Antik Tarsus kentinin MÖ 7. bin yıldan itibaren, kent merkezinde yer alan Gözlükule Höyüğü’nde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla, kesintisiz bir yerleşiminin olduğu ortaya çıkarılmıştır (Özyar ve Ünlü, 2015, s. 49). Tarsus, yazılı tarih ile birlikte adından sıkça söz ettirmiş ve bu çerçevede Kizzuwatna Krallığı’na (MÖ 2. binyıl ortaları) başkentlik yapmıştır. Akabinde, Hititler’in kontrolüne girmiş ve bu sayede kent büyük bir gelişim göstermiştir (Bing, 1969; Dalley, 1999, s. 73).

Antik kayıtlarda Tarsus ismi, ilk defa MÖ 2. binyılın ortalarında ortaya çıkmış olup, Hitit metinlerinde *Tarşa*, Yeni Asur Kralı Salmanasar (MÖ 859-825) Dönemi’nde *Tarzi*, aynı krallığın yöneticisi Asarhaddon (MÖ 681-688) zamanında *Tarsis*, daha sonraki dönemlerde *Tersi* veya *Tersikon* şeklinde olmuştur. Hellenistik Dönem’de kısa bir süre *Antiokheia ad Kydnos*

(Kydnos Kıyısındaki Antiokheia) adıyla anılmasına rağmen, son halini Roma Dönemi'nde Tarsus olarak almıştır (Zoroğlu, 1995, s. 16-21).

Yeni Asur Krallığı Dönemi'nde (MÖ 911-612), Kilikia'nın önemli bir bölümü ile beraber Tarsus'ta bu krallığın hakimiyeti altına girmiş ve kent için hareketli yıllar başlamıştır. MÖ 7. yüzyıldan sonra, Gözlükule'deki yerleşim yeni bir alana taşınarak kent genişlemiştir (Desideri ve Jasink, 1990, s. 160-161). Burası, Helenistik ve Roma Dönemi'nde gelişen ve günümüze kadar kesintisiz kullanılan günümüz Tarsus'un bulunduğu yerleşim alanıdır. Yeni Asur Krallığı'nın bölgedeki yeraltı zenginliklerinden faydalanmasının önüne geçmek için, Illubru'nun (Lampron-Namrun=Çamlıyayla?) Valisi Kirua tarafından başlatılan isyanda (MÖ 696), Tarzi (Tarsus), Ingirra (Mersin-Yumuktepe Höyüğü?) ve Hellenler'in desteğiyle, Kilikia geçitlerinin tutulduğu ve böylelikle krallığa bağlı değerli maden sevkiyatının engellemeye çalışıldığı öne sürülmektedir (Bing, 1969). Kanlı bir şekilde bastırılan bu isyanın akabinde, söz konusu kentlerin tahrip edildiği antik kaynaklar tarafından aktarılmıştır (Dalley, 1999, s. 73; Jasink ve Bombardieri, 2007, s. 26; Jasink ve Bombardieri, 2008, s. 36). Yeni Asur Krallığı yıllıklarında, bu önemli olay ile ilgili olarak, Kral Sanherib'e (MÖ 704-681) ait olan metinler günümüze kadar ulaşmıştır (Luckenbill, 1924, s. 61; Alkım, 1965, s. 17). Kral Sanherib tarafından, isyanı bastırıldıktan sonra, tahrip edilen Ingirra ve Tarzi kentlerini yeniden ayağa kaldırıldığı ifade edilmektedir (Bing, 1969). Babil kökenli MÖ 3. yüzyılın başlarında yaşamış olan antik yazar Berossos, Tarsus'un Babil'e benzer bir planlama ile inşa edildiği aktarmaktadır (Aktaran Sayce, 1910, s. 1340). MS 3. yüzyıl filozoflarından Flavius Philostratus (Flavius Philostratus, I, 1), Tarsus halkının nehrin her iki kenarında su kuşları gibi yaşadıklarından söz etmektedir. Günümüze de bakıldığında kentin hala aynı alanda büyümeye devam ettiği gözlemlenebilmektedir.

Kilikia'nın Pers kontrolünde bulunduğu süreçte Tarsus, Persler'e (Anadolu'da MÖ 550-333) bağlı vasal bir krallık olan Syennesis Hanedanlığı'nın kontrolünde bir merkez olmuştur. Bu süreçte Tarsus, bölgenin söz sahibi kentlerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Diodorus Siculus, XIV.20.2). MÖ 401 yılına gelindiğinde, Sardes Satrabı Genç Kyros'un ağabeyi, II. Artakserkses'e karşı başlattığı ayaklanma sırasında, hem Tarsus hem de Syennesis Hanedanlığı'nın isimlerinin yer alması, kentin o dönemlerdeki önemini göstermesi bakımından dikkat çekmiştir (Ksenophon, II.11; II.14-18; II.20-25; III.1).

Tarsus, Helenistik Dönem'den (MÖ 333-MÖ 30) itibaren Makedon Kralı Büyük İskender'in hakimiyetine girmiştir (Arrianos, II.4.2-11). Kralın

ardılları arasındaki yaşanan çekişmeli süreçte, Tarsus, birçok kez el değiştirmiş olmasına rağmen, III. Antiokhos (MÖ 241- 187) ile birlikte Anadolu topraklarının büyük bir bölümü Seleukos Krallığı'nın (MÖ 312-MÖ 64) kontrolüne girmiştir (Durukan, 1998, 88-90; Tempesta, 2005, 59-60). MÖ 188 yılındaki Apameia Anlaşması'nın ardından kentte parlak bir dönem yaşatan IV. Antiokhos Epiphanes (MÖ 175-164) tarafından, başta Tarsus olmak üzere, bölgedeki birçok kentin adı hanedanlık isimlerini kapsayacak biçimde değiştirilmiştir (Von Aulock, 1963, s. 232-233; Hild ve Hellenkemper, 1990, s. 428; Cohen, s. 1995, 358). Bu bağlamda, Antiokheia ad Kydnos (Kydnos Nehri Kıyısındaki Antiokheia) olarak adı değişen Tarsus, bölgenin yönetim merkezi olmasının yanı sıra, B. İskender'in Anadolu'da ilk sikkesinin darp edildiği yer olmasıyla da (Cohen, 1995, s. 359; Tempesta, s. 2005, 61-63), buradaki ticari hareketliliği ortaya koyması bakımından önemli görülmelidir.

MÖ 1. yüzyılda tüm Akdeniz'de, Kilikia korsanlarından dolayı yaşanmış olan kaotik süreçte, Tarsus'un da dahil olduğu, Roma tarafından Kilikia Bölgesi'ne müdahale edilmiş, bölge *Provincia Cilicia* yani "Askeri Bölge" olarak ilan edilmiştir (Levick, 1967, s. 21-23). MÖ 64 yılında Pisidia, Pamphylia ve Kilikia Bölgesi "Kilikia Eyaleti" olarak kurulmuş ve bu eyaletin başkenti Tarsus yapılmıştır (Hild ve Hellenkemper, 1990, s. 32). Romalı devlet adamı Cicero'nun MÖ 5 Ekim 51'de buraya vali olarak görevlendirilmesi (Palaz-Erdemir, 2009, s. 144), Tarsus'un, Roma için önemini ortaya koymaktadır.

MÖ 40 yılında imparator adayı Octavianus ile Geneal Marcus Antonius arasındaki Brundisium anlaşmasıyla, Roma toprakları paylaşılmış ve Tarsus'un dahil olduğu Doğu Akdeniz'in yönetimini M. Antonius almıştır (Akşit, 1985, s. 31). M. Antonius tarafından, Kilikia Pedias'ın doğu bölümü Syria Eyaleti'ne dahil edilmiştir (Sayar, 2004, s. 19-20). Bu bağlamda, Appian'a göre Tarsus'un özgür kent olması ve vergiden muaf olması gibi birtakım ayrıcalıklar elde edilmiştir (aktaran Tulumcu ve Canlı, 2016, s. 42). Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın Marcus Antonius ile Tarsus'da görüşmesi, kentin önemini ortaya koyması bakımından dikkat çeken bir tarihi kayıttır (aktaran Tulumcu ve Canlı, 2016, s. 42). Roma'nın batı sorumlusu olan Octavianus'un kontrolü ele geçirdiği MÖ 31 yılından itibaren kent, önceden tanınan ayrıcalıkları korumakla beraber, İmparator'un hocası olan Athenodoros'un Tarsuslu olmasından dolayı da kente daha ayrıcalıklı davranıldığı öne sürülmektedir (Sayar, 2013, s. 25). Augustus'un talimatıyla, hocası, Tarsus'un yönetimini ele almış ve kente yeni bir düzen getirmiştir (Ertekin, 2005, 155-175).

İmparator Vespasianus tarafından MS 72 yılında Kilikia topraklarında doğrudan Roma'ya bağlı "Kilikia Eyaleti" kurulmuş ve bu yeni eyaletin başkenti yine Tarsus olmuştur (Sayar, 2004, s. 20-25). Bu çerçevede, başta Tarsus olmak üzere bölgedeki kentler arasında hem kıyı hattı hem de iç kesimlere bağlanan yollar yapılmakla birlikte, altyapı çalışmaları hız kazanmıştır.

Parth Seferleri'nin arttığı yıllarda (MS 3. yüzyılın erken dönemleri) Tarsus, bölgenin başkenti olma özelliğini sürdürmüş, Anazarbos ile metropolis olma konusunda adeta yarışmıştır. MS 260 yılında diğer yerleşimlerin yanı sıra Tarsus'da, Sasani Kralı I. Sapur'un hakimiyetine girmiştir. MS 6. yüzyıldan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Dönemi'nde Tarsus, Antiocheia (Antakya) patrikliğine bağlı bir metropolitlik merkezi olmuştur. MS 647'li yıllarda Arap-İslam orduları tarafından fethedilerek, kent İslamiyet ile tanışmıştır. Bu tarihten itibaren Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında sık sık el değiştiren (Alkaç ve Kaplan, 2017, s. 33-35) kent, sırasıyla, Tolunoğulları, Ermeniler, Karamanoğulları, Memlukler, Ramazanoğulları ve son olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiştir (Alkaç, Kaplan, 2017, s. 33-39).

3. TARSUS'UN TARİHİ COĞRAFYASI

3.1. Kilikia Pylai (Gülek Geçidi)

Doğudan gelen mallar, Akdeniz'e uzanan ticaret yolları ile Kilikia'ya ulaşır ve oradan da Orta Anadolu'ya sevk edilirdi. Kilikia Pylai, bu rotada Akdeniz kıyılarını Orta Anadolu'ya bağlayan önemli bir geçit olmuştur (Durukan, 2015, s. 5). Bu yollar sayesinde, Kilikia, jeo-politik ve jeo-stratejik anlamda önem kazanmıştır. Dolayısıyla Kilikia, önemli kentlerin kurulduğu tüketici ve aynı zamanda büyük bir üretici pazarının merkezi olarak da tanımlanabilir.

Kilikia Pylai, ithal ürünlerin önce Kilikia Bölgesi'ne, ardından da bölgenin kuzeyindeki geniş Orta Anadolu platosuna taşındığı önemli bir geçit olmuştur (Durukan, 2015, s. 5). Parth Seferleri ile ilişkili olarak Antoninus Pius ile Marcus Aurelius'un eş Roma imparatorluğu döneminden başlayarak Caracalla, Macrinus, Elagabalus ve Alexander Severus dönemlerine ait mil taşları ele geçmiştir. Bu taşların üzerindeki yazılar, Tarsus'un bir metropolis olmasına doğrudan etki eden uluslararası yol güzergâhı üzerinde olduğunu ortaya koymuş ve Roma'nın da bölgeye ilgisini arttırmıştır (Sayar, 2019, s. 149-153). Bunlar, kentin stratejik öneminin ortaya koymaktadır.

3.2. Kydnos (Tarsus) Nehri ve Rhegma (Tarsus Limanı)

Nehirlerin kıyısında kurulan kentler, dağlık bölgelerle ticari, kültürel ve siyasi yönden bağlantılar kurmuşlardır (Köse, 2017, s. 179 ve 192-193). Bu bağlamda, Toros Dağları'ndan çıkan Kydnos Nehri'nin Tarsus'un içinden geçip, limanın yakınından dökülmesi sayesinde (Mert, 2021, s. 348-364), Eurymedon/Köprüçay (Aspendos), Kestros/Aksu Çayı (Perge) (Köse, 2017, s. 179-180) ve Kaystros (Ephesos) (Ürkmez, 2021, s. 573-598) nehirleri gibi, kentin ekonomik hayatına büyük bir canlılık katmıştır. Kilikia Pedias'ın (Ovalık Kilikia) en önemli üç akarsuyundan (Diğer nehirler Pyramos=Ceyhan ve Saros=Seyhan) biri olan Kydnos'un, Tarsus'un metropol bir kent olmasında, burada yaşayan insanların yaşam koşullarına, tarım ve ticaretin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. 142 km.lik yolculuktan sonra denize dökülen nehir güzergahındaki topraklar zamanla verimli bir delta ovasına dönüşmüştür (Dinç, 2009). Ayrıca, Toroslar'dan getirilen mallar, suyuyla önemli bir taşıma kolaylığı sağlamış ve bu sayede ticaretin gelişmesini sağlamıştır.

Tarsus ve yakın çevresinde yapılan araştırmalarda Kıbrıs, Batı Anadolu, Ege Adaları, Karadeniz, Doğu Akdeniz, Yunanistan, İtalya Yarımadası ve Kuzey Afrika kökenli ithal seramikler (Jones, 1950, s. 150-172; Hanfmann, 1963, s. 18 vd.; Kozal, 2005, s. 135-144; Arslan, 2010, s. 30-31; Adak-Adıbelli, 2013, s. 19-28; Alkaç, Durugönül, ve Gökçay, s. 2013, 181-191; Kozal, 2016, s. 54; Ünlü, 2016, s. 1-9; Alkaç, 2020a, s. 33-54; Alkaç, 2020b, s. 55-64; Alkaç, 2021, s. 191-214; Alkaç, 2024, s. 149-165) bu kentin kurduğu ticari ilişki ağının yayıldığı geniş coğrafyayı göstermesi bakımından değerlidir. Ayrıca, kent içerisinde yer aldığı Kilikia Bölgesi'nin diğer kentlerle de ticari ilişkiler kurduğu amphoralar sayesinde tespit edilebilmektedir (Alkaç ve Adak-Adıbelli, 2024, s. 85-97).

Güney rüzgârlarından etkilenmeyen, kendi içinde kapalı olan denizden gelen saldırılara karşı güvenli ve korunaklı doğal bir iç limana sahip görüntüsü veren Tarsus, ticarete hep tercih edilen bir kent haline gelmiştir (Ramsay, 2000, s. 26). Böylece Tarsus, Kilikia Bölgesi'nin hem karayolu hem de deniz ticaretinin de yapıldığı önemli bir liman kenti olmuştur. Bu durum, özellikle Eski Tunç II Çağı'ndan itibaren Anadolu, Kilikia aracılığıyla Doğu Akdeniz ve Kıbrıs ile deniz ticaretini genişletmiştir (Mellink, 1989, s. 324).

Antik dönemde "Rhegma" adıyla anılan lagün, günümüzde "Aynaz Bataklığı" olarak bilinen yer, Tarsus'un doğal limanı olarak kullanılmıştır (Öner, Hocoğlu ve Uncu, 2005, s. 85- 86; Dinç, 2009). Bu liman vasıtasıyla

kent, Akdeniz ticaretinde etkin olduğunu ve hatta limana gelen malların nehir vasıtasıyla iç bölgelere taşınmış olabileceği, emsallerinden anlaşılabilir (Arıcı ve Göçmen, 2022, s. 288-304).

Yaklaşık olarak MÖ 2650 yıllarına tarihlendirilen ve Mısır-Giza'da ele geçen bir çömleğin Tarsus üretimi olduğu tespit edilmiştir (Bing, 1969). Bu da, en azından Erken Tunç Çağı'ndan beri, Mısır ile Tarsus arasında bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin deniz aşırı bir yolculukla gerçekleştirildiğini göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

3.3. Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia)

Tarsus, antik dönemde Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia), günümüzde ise Çukurova olarak adlandırılan alanın batısındaki bölümde yer almaktadır. Kydnos Nehri'nin Toros Dağları'nın bünyesindeki kalsiyum karbonatı (kireç) eriterek delta ovası oluşumuna katkı sağlaması sayesinde, bölge oldukça verimli bir toprağa sahip olmuştur (Karayel, 2021, s. 11-12 ve 23). Buna Akdeniz iklimi ve sulak toprakların çokluğu da eklendiğinde, Tarsus dahil, tüm bölge daha yaşanabilir bir alan olmuştur.

4. TARSUS'UN DOĞAL KAYNAKLARI

4.1. Sedir Ağacı

Toroslar'ın üst rakımlarından itibaren, Karaçam, Lübnan sediri (Cedrus libani), Toros Göknarı (Abies Cilicica) ve Ardıç (Juniperus excesa) ağaçları yetişmektedir (Günel, 2013, s. 9). Toros Dağları'nın kereste bakımından zengin olması, orman ürünlerinden yoksun olan başta Akkad Kralı Sargon (M.Ö. 2334-2279) ile birlikte, diğer Ön Asya'daki krallıkların bölgeye olan ilgisini daha da arttırmıştır (Günbattı, 1997, s. 133-135). Benzer şekilde Yeni Asur kralı III. Salmanassar (MÖ 859-824) bölgeye seferler yapmıştır. Bu seferlerin temel amacı tapınak yapımı için gerekli olan keresteyi temin etmektir (Kurt, 2009, s. 329). Bu yıllarda, bölgeden Mısır'a mobilya ihracatı yapılmıştır (Kurt, 2006, s. 2). Pers Dönemi'nde (MÖ 550-330) ise, Kilikia Bölgesi iç işlerinde bağımsız olan Syennesisler tarafından yönetilse de, kerestelerin kontrolü doğrudan Persler'in denetiminde olmuştur. Bu durum da kerestenin özellikle de Sedir Ağacı'nın Persler için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Kurt, 2015, s. 311-312).

4.2. Hayvancılık ve Tekstil

Dağlık Kilikia'nın karakteristik hayvanlarından biri olan keçinin kıllarından çadır yapılması, bölgede oldukça yaygın olmuştur. Hatta Roma Dönemi'nde bu çadırlara *Cilicium* adının verilmesi, bu üretimin ne kadar yaygın olduğunun göstergesi olarak düşünülmelidir (Magie, 1950, s. 272).

Günümüzde Toros Dağları'nda hala yaygın olarak yetiştirilen keçinin antik dönemlerden beri hayvancılığının önemli olduğunu göstermektedir. Yeni Asur İmparatoru III. Salmanassar'ın saltanatının 20. yılında (MÖ 839) bölgedeki Que Krallığı'na yaptığı seferle yapmıştır (Ünal, 2006, s. 74-76; Ünal ve Girginer, 2007, 170-171). Bu seferle ilgi ele geçen yazıtta kral, öldürdüğü ve tutsak olarak ele geçirdiği insanların sayısını vermesinin yanında, 9.920 kısrak ve katır, 35.565 sığır, 19.690 eşek, 184.755 adet de küçükbaş hayvanı da eklemiştir. Elaiussa Sebaste (Ayaş/Mersin) antik kentinde ele geçen Roma Dönemi'ne ait olan bir mezar yazıtında "Tarsos işi keçe yapımı" ustasından söz edilmiştir (Şahin, 2003). Bilindiği üzere keçe, koyun yününden yapılan bir tür tekstil ürünüdür.

Tevrat ve İncil'de geçen metinlerde Que Krallığı'nın at yetiştiriciliğinde, ticari olarak tercih edilen bir yer olduğundan söz edilmektedir (Coşkun, Çavuşoğlu ve Demirtaş 2021, s. 61). Persler Dönemi'nde Kilikia'nın Büyük Kral Dareios'a vergi olarak yılda 360 adet beyaz atından vergi olarak ödediğinden söz edilmektedir (Herodotos, III.90). Bu bilgilerden yola çıkılarak, o dönemde Toros Dağları'nın kuzeyinde yer alan, MÖ 2. binden beri at yetiştiriciliğinde çok ünlü olan Kappadokia (Persçe'de *Kaptatuka* kelimesi, "Güzel Atlar Ülkesi" anlamına gelse de, bu ismin kökeni ve anlamı tartışmalıdır. Bkz. Yakubovich 2014, 247-252) Bölgesi (Bulut, 2018, s. 570-572), Kilikia'nın hakimiyetinde olmasından dolayı (Kurt, 2015, s. 8), at temininin kolay olduğunu göstermektedir.

4.3. Pardalium

Yaşlı Plinius Naturalis Historia adlı eserinde, hangi bitkiden elde edildiği bilinmeyen bir kokudan söz eder. Bu kokunun üretildiği yer konusunda Tarsus'un da adı geçmiş olup, *Pardalium* olarak isimlendirilen bir merhem varlığından söz etmiştir (Plinius, Nat. Hist. XVIII, Cap. 2).

4.4. Tarım

Gözlükule'de Prehistorik Çağlar'dan itibaren arpa ve buğday tarımının yapıldığına dair arkeolojik kazılarda birtakım kanıtlara ulaşılmıştır (Özyar 2005, s. 87 vd). Ayrıca, Ksenophon (MÖ 430-355), Pers komutanı Genç Kyros'un Orta Anadolu üzerinden başladığı İran seferi sırasında, Kilikia Bölgesi'nde çeşitli ağaçları ve asmaları bol olan bir ovaya gelindiğini ve burada buğday, arpa, susam ve darının bol miktarda yetiştirildiğinden söz edilmiş olması (Ksenophon, II.21), bölgenin tarımsal verimliliğini ortaya koymaktadır. Gözlükule kazısında, Roma İmparatoru Severus Aleksander Dönemi'ne (MS 208-238) tarihlenen bir Grekçe bir yazıtta (Broughton,

1938, s. 55-57), “Tahıl Pazarı”ndan söz edilmesi, tahıl üretiminin kentte ne kadar yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarsus ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda, Sağlıklı Köyü’nde zeytinyağı ve şarap yapımı işlikleri tespit edilmiştir (Tekocak ve Adıbelli, 2010, s. 73-53). Kırıt’ta zeytin presleme amacıyla yapılmış ana kaya oyuklarına rastlanması (Diler, 1994, s. 506), bölgede en azından Roma Dönemi’nden itibaren zeytin ve üzüm yetiştiriciliğinin yapıldığını ve bu ürünlerin işlendiğini kanıtlanmıştır. Kilikia’da Pers satraplığı yapan Mazaios (MÖ 361-333) zamanında basılan sikkelerde, Tanrı Baal-Tarz’ın elinde buğday başağı ve üzüm salkımının gösterilmesi, bölgedeki tarımsal hareketliliğinin kanıtı olarak değerlendirilmelidir (Ramsay, 2000, 56-57).

Roma İmparatoru Diocletianus’un MS 301 tarihli fiyat fermandında, Roma pazarlarında kentlerin keten üretimi sıralamasında birinci Skythopolis, ikinci sırada Tarsus, üçüncü sırada Byblos, dördüncü sırada Laodikeia (Syria?), beşinci sırada ise, Tarsus tarzı İskenderiye ketenleri yer almaktadır (Ertekin, 2005, s. 158 ve 167). Fermanda yazılan giysi fiyatlarında, kadın giysisi olarak, 10.000 *denarius*luk birinci kalite Tarsus malı ketenin satın alınabilmesi için, günlüğü 40 *denarius*’dan 250 gün, günlüğü 25 *denarius* olan bir tarım işçisinin 400 gün, bir duvar ustasının ise 200 gün çalışması gerekmektedir. Bu karşılaştırma, Tarsus keteninin, o dönemin kent ekonomisi için ne kadar kıymetli olduğu göstermesi bakımından önemlidir.

4.5. Madencilik

Yumuktepe (Mersin/Toroslar) ve Gözlükule’de (Tarsus) gerçekleşen arkeolojik kazılarda bakır alaşım izlerine ulaşılması (Kuruçayırılı, 2015), Tunç Çağı’ndan itibaren maden işlemeciliğinin başladığını kanıtlamaktadır. Bu çağda, en önemli maden ulaşım yolları, Mezopotamya’nın güneyinden başlayarak Fırat bölgesine, buradan Kappadokia’ya ve Toroslar üzerinden Kilikia’ya ulaştığı bilinmektedir (Goetze, 1940, s. 84). A. Goetze tarafından, Kilikia geçitlerine, “Bakır-Kalay Yolu” ismini verilerek, bu madenlerin ticareti konusunda bölgenin ne kadar hareketli olduğunu göstermektedir. Zaten, Kilikia, bulunduğu jeo-politik konumun yanında, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri nedeni ile özellikle Yeni Asur Krallığı’nın MÖ I. bin yıl politikasında, hep öncelikli bir bölge olmuştur (Kurt, 2006, s. 6-7). Yeni Asur Kralı III. Salmanassar, Tarsus merkezli Que Krallığı’nı ele geçirdikten sonra, Kate’nin yerine oğlu Kirri’yi kral olarak atamış ve ondan vergi olarak, altın ve gümüş almıştır (Kurt, 2006, s. 8). Persler Dönemi’nde Büyük Kral Dareios’a vergi olarak her yıl, 140’ı Kilikia’daki atlı birliklere verilmek üzere toplam 500 *Talanton* gümüşün ödediğinden söz edilmektedir

(Herodotos, III.90). Vergilerin diğer bölgelere göre daha fazla alınması (Kurt, 2015, s. 8), bölgenin zenginliğine bir işaret olarak değerlendirilebilir.

MÖ VII. ve VI. yüzyıllarda bölgede çıkarılan demir madeni, Babil'de çok iyi bilinen ve en tercih edilen maden olmuştur. Kappadokia'daki Bolkar maden bölgesi yer altı zenginliklerinin, Gülek Geçidi aracılığıyla Tarsus üzerinden ihraç edilmesi, burayı daha da önemli kılmıştır (Kurt, 2006, s. 3 ve 20).

MÖ 1300 yıllarına tarihlenen Antalya ili Kaş İlçesi'ndeki Uluburun batığında rastlanan gümüş ve tunç külçelerinin Tarsus'un kuzeyindeki Bolkar Dağı'ndan getirildiği ileri sürülmektedir (Gale ve Stos-Gale, 2006, 119-133). Zaten yapılan araştırmalarda bölgede, başta gümüş olmak üzere (Yener, 1985, s. 93-106; (Yener, Özbal, Barnes, Brill, ve Joel, 1998, s. 547-564), altın, demir, bakır, kurşun ve çinko gibi madenlerin antik dönemlerde kullanılmış olduğunu göstermektedir (Pınarcık, 2018, s. 397). Tarsus'un kuzeyindeki dağlık bölgede kalay yataklarına da seyrekte olsa, rastlanmıştır (Muhly, 1993, s. 239-253).

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

MÖ 7. binyıldan itibaren yerleşik hayatını sürdüren Tarsus, günümüze kadar kesintisiz bir tarihsel sürece sahip olmuştur. Kara ve deniz ulaşımının yanı sıra, Kydnos Nehri de kentin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Kydnos'un kentin ticari faaliyetleri esas alınarak nehir taşımacılığı bağlamında da kullanılmış olması kente hayat vermiştir. Dolayısıyla nehir taşımacılığı, Tarsus'un gelişkin bir kent olmasına tıpkı karayolu ve liman ile birlikte sinerjik bir katkı sağlamış olmalıdır (Arıcı ve Göçmen, 2022, s. 288-304).

MS 301 yılına ait olan bir fiyat tarifesinde, nehir taşımacılığının karayolundan 10 kata kadar daha ekonomik olduğu anlaşılmaktadır (De Boer, 2010, s. 176). Bu genel tarife dikkate alındığında, benzer bir şekilde nehir taşımacılığının Tarsus özelinde de büyük bir ekonomik avantaj sağladığı göz ardı edilmemelidir. Uluslararası bir yolun kentten geçiyor olması ve Akdeniz ticaretinin merkezinde önemli bir limanının bulunması gibi avantajlar, kentin gelişimine büyük oranda katkı yapmıştır. Özellikle Yeni Asur Dönemi'nden itibaren altın, gümüş, demir ve az da olsa kalay gibi madenlerin burada çıkarılmış olmasının kentin ekonomisine güç kattığı anlaşılmaktadır. Bu güce, önemli tarımsal ve hayvansal üretim ile kerestecilik faaliyetleri destek vermiştir. Bütün bunların yanında, kentin Akdeniz iklimine sahip olması, burasının yaşanabilir kent olmasına katkı yapmıştır.

Tarsus, birçok uygarlığa ev sahipliği, hatta zaman zaman başkentlik yaparak adından sıkça söz ettiren yerleşimlerden bir olmuştur. MÖ 28 Mayıs 585 yılındaki Lydialılar ile Medler arasındaki savaş sırasındaki güneş tutulmasından sonra, başkenti Tarsus olan Syennesis Krallığı ve Babilli Labynetos'u kendilerine aracı seçmişlerdir (Herodotos, 1.74). Bu da en azından o tarihlerden beri Tarsus'un Anadolu'nun büyük bir siyasi gücü olduğunu göstermektedir. Siyasi gücün arkasında, sahip olduğu ekonomik zenginlikler ve coğrafi konumunun büyük bir etkisinin olduğu unutulmamalıdır.

Doğu-batı arasında askeri ve ticari açıdan önemli bir durak olan Tarsus ile ilgili bilgiler aktaran antik yazarlardan Strabon, kent için dönemin metropollerden biri olduğuna vurgu yapmaktadır (Strabon, XIV.5.13). Ayrıca, Sicilyalı Diodorus Tarsus'u "Kilikia'nın en büyük kenti" (Diodorus of Sicilus, XIV, 19, 6-20), Ksenophon ise, "zengin ve büyük kent" (Ksenophon, I, II, 23) şeklinde sıfatlar yakıştırması ve yukarıda yazılan zenginliklerle beraber değerlendirildiğinde, kentin ne kadar önemli bir yer olduğunu doğrulamaktadır. Anlaşılan odur ki; Tarsus'un özellikle Roma Dönemi'nde, daha ayrıcalıklı bir kent olduğunu gösteren bazı önemli bilgiler bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, İmparator Augustus'un hocası olan Athenodoros'un Tarsuslu olmasından dolayı, kente daha ayrıcalıklı davranılması burayı daha da önemli kılmıştır. İkincisi ise, Roma İmparatoru Antoninus Pius (MS 138-161) Kilikia-Lykaonia-Isauria'dan oluşan bir eyalet oluşturmuştur. Üçüncüsü, Severus Aleksander Dönemi'de (MS 208-238) de, bu sistemin devam ettiğini gösteren bir yazıtta, bu üç bölgenin başkenti olmasıyla övüldüğünden söz edilmektedir (Broughton 1938, 55-57). MS 3. yüzyılın sonlarına doğru, Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia) Kilikia Prima ile Kilikia Secunda olarak ayrılmış ve Tarsus Kilikia Secunda'nın başkenti olmuştur (Broughton 1938, 55-57). Son olarak, Roma imparatorlarından ikisi (Hadrianus ve Commodus) tarafından Tarsus'a *neokorosluk* (Kentlere verilen imparatorluk propagandası yapma hakkıdır.) hakkını verilmiş olması, kentin önemini daha da arttırmıştır (Ramsay, 2000, s. 154). Sonuç olarak, yukarıdaki kanıtlarla birlikte ele alındığında Tarsus her zaman yerleşilmek üzere tercih edilmiş, konumu ve zengin doğal kaynaklarıyla ayrıcalıklı konuma sahip olmuştur.

6. SUMMARY

Tarsus has been inhabited for nine thousand years and its name has remained unchanged for two thousand years. Tarsus, with such a long and rich historical background, has significant economic advantages. The aim of the study is to reveal the economic status of Tarsus from the Prehistoric

Ages to the end of the Roman Period. As a method, research has been conducted through ancient and modern sources, and it has also been supported by archaeological observations carried out in the city. In this context, an attempt will be made to demonstrate how strong the economic status of Tarsus was in Antiquity.

The Kilikia Pylai (Gülek Pass), located to the north of Tarsus, became an important route for the transportation and management of goods arriving in Cilicia through trade routes extending from the Far East to the Mediterranean, into the interior regions of Anatolia. The passage of the Kydnos (Tarsus) River through the city of Tarsus and its proximity to the harbor provided significant ease of transportation for goods brought from the Taurus Mountains via the river. According to the price tariff from the year 301 AD, it was emphasized that river transport was 6 to 10 times more economical than road transport. The lagoon, known in ancient times as "Rhegma" and today referred to as "Aynaz Marsh," was used as a natural harbor for Tarsus. Through this harbor, the city was active in Mediterranean trade, and goods arriving at the harbor were even transported to the interior regions via the river. Black pine, Lebanon cedar (*Cedrus libani*), Taurus fir (*Abies cilicia*) and juniper (*Juniperus excesa*) trees brought from the Taurus Mountains north of Tarsus attracted the interest of many kingdoms. The production of tents (Cilicium) from goat hair obtained from Thrachea Cilicia was quite common in the region. In fact, the naming of these tents as Cilicium during the Roman Period should be considered an indication of how widespread this production was. In an inscription related to the campaign he conducted in the region during the reign of III Salmanassar, thousands of large and small livestock were seized. This indicates that animal husbandry was widespread. The Torah and the Bible contain references indicating that the Que Kingdom was commercially preferred for horse breeding. In his work *Naturalis Historia*, Pliny the Elder mentioned Tarsus among places where fragrances were produced and referred to the existence of an ointment called Pardalium.

Tarsus is located in the western part of the area known in antiquity as Cilicia Pedias (Ovalık Kilikia) and today as Çukurova. The rivers have formed a delta plain along the coast of the Taurus Mountains. When combined with the Mediterranean climate, this has made the entire region, including Tarsus, a more habitable area. Archaeological excavations have uncovered some evidence of barley and wheat cultivation in Gözlükule dating back to the Prehistoric Ages. Additionally, Xenophon mentioned arriving at a plain in the Cilicia region with abundant trees and vines, where

wheat, barley, sesame, and millet were grown in large quantities. Archaeological investigations in Tarsus and its surrounding areas have revealed rock-cut sites for olive oil and wine production, proving that olive and grape cultivation has been practiced in the region at least since the Roman Period.

In the price edict of Roman Emperor Diocletian from 301 AD, Tarsus linen is mentioned as being in second place. Researchers have named the Cilician passes the "Copper-Tin Road." Studies have found deposits of silver, gold, iron, copper, lead, zinc, and, though less frequently, tin in these areas. Ancient writers who provided information about Tarsus, an important stop both militarily and commercially between East and West, used laudatory terms such as "the largest city of Cilicia" and "a wealthy and great city."

There is evidence indicating that Tarsus was a particularly privileged city, especially during the Roman Period. One reason for this is that Tarsus was considered more privileged due to the fact that Athenodoros, the teacher of Emperor Augustus, was from Tarsus, which further increased the city's importance. The second reason is that the Roman Emperor A. Pius established a province consisting of Cilicia, Lycaonia, and Isauria. In an inscription found, it is mentioned that it was praised for being the capital of these three regions. In conclusion, considering the above evidence, Tarsus has demonstrated significant economic development over thousands of years and has been a privileged city.

7. KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

- Arrianos. *İskender'in Anabasisi*, (Çev. H. Örs), İstanbul, 1945.
- Diodorus Siculus. *Diodorus Siculus. Diodorus of Sicily in twelve volumes, IV-VIII*, with an English Translation by C. H. Oldfather. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989.
- Flavius Philostratus. *The Life of Apollonius of Tyana I* (Çev. F. C. Conybeare), The Loeb, 1926, London.
- Herodotos. *Herodotos Tarihi* (Çev. M. Ökmen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ksenophon. *Anabasis (Onbinlerin dönüşü)*. (Çev. T. Gökçöl), İstanbul, 1974.
- Plinius. *Naturalis historia*, (Çev. H.R. Rackham) The Loeb, 1938.
- Strabon. *Antik Anadolu coğrafyası (Geographika: XII, XIII, XIV)*, (Çev. A. Pekman), İstanbul, 1993.

Modern Kaynaklar

- Adak-Adıbelli, I. (2013). Tarsus Cumhuriyet Alanı'nda bulunan insan tasvirli Afrika

- kırmızı astarlıları. M. Tekocak (Ed.) *K. Levent Zoroğlu'na armağan/Studies in honour of K. Levent Zoroğlu*, içinde (ss. 19-28). İstanbul: Ege Yayınları.
- Akşit, O. (1985). *Roma imparatorluk tarihi (M.Ö. 27-M.S.395)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alkaç, E. ve Kaplan, D. (2017). *Bir başkent'in tarihi ve anıtları: Tarsus*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Alkaç, E. (2020a). Tarsus hinterlandı: Kırıt Mahallesi Cankurtaran Tepesi seramikleri. D. Kaplan (Ed.) *Tarsus araştırmaları I*, içinde (ss. 33-54). İstanbul: Bilgin Kültür Sanat.
- Alkaç, E. (2020b). Tarsus hinterlandından amphora mühürler. D. Kaplan (Ed.) *Tarsus araştırmaları I*, içinde (ss. 55-64). İstanbul: Bilgin Kültür Sanat.
- Alkaç, E. (2021). Tarsus hinterlandından bir grup amphora: Keşbüku buluntuları. D. Kaplan (Ed.) *Tarsus araştırmaları II*, içinde (ss. 191-214). İstanbul: Bilgin Kültür Sanat.
- Alkaç, E. (2024). Trade relations of Tarsus in the light of amphora finds: From Roman Imperial Period to Late Antiquity. *Seleucia*, 14, 149-166.
- Alkaç, E., Durugönül, S. ve Gökçay, B. (2013). Tarsus Köylü Garajı mezar yapısı ve jeofizik çalışmaları. Y. Özdemir ve A. Cerrahoğlu (Eds.), *Tarsus kent sempozyumu II*, içinde (ss. 181-190). Tarsus: Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları.
- Alkaç, E. ve Adak-Adıbelli (2024). Cilician amphorae from the Tarsus Zeytin Pazarı excavation. *ADerg*, 32, 85-97.
- Alkım, U. B. (1965). The Road from Sam'al to Asitawandawa, contributions to the historical geography of Amanus Region. *Anadolu Araştırmaları*, II(1-2), 1-45.
- Arıcı, S. ve Göçmen, İ. (2022). Kydnos Nehri ve Tarsus. *Arkhaia Anatolika* 5, 288-304.
- Aslan, N. (2010). *Kilikya Demir Çağı seramiği ithal boyalı seramikler ve ilişkiler*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Bing, J. D. (1969). *A History of Cilicia during the Assyrian Period*. Yayınlanmamış doktora tezi, Indiana University, Indiana.
- Broughton, T. R. S. (1958). A Greek inscription from Tarsus. *AJA*, 42, 55-57.
- Bulut, E. (2018). Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin temel geçim kaynaklarından hayvancılık. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 75, 569-582.
- Cohen, G. M. (1995). *The Hellenistic settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. Berkeley: University of California Press.
- Coşkun, İ., Çavuşoğlu, R. ve Demirtaş, D. (2021). *MÖ 1. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Dalley, S. (1999). Sennacherib and Tarsus. *AnatSt*, 49, 73-80.
- De Boer, J. G. (2010). River trade in Eastern and Central Thrace from the Bronze Age till the Hellenistic Period. *Eirene*, 46, 177-190.
- Desideri, P. ve Jasink, A. M. (1990). *Cilicia: Dall'eta di Kizzuwatna alla conquista Macedone*. Torino: Casa Editrice Le Lettere.
- Diler, A. (1994). Akdeniz Bölgesi Antik Çağ zeytinyağı ve şarap işlikleri. *AST*, 12,

505-520.

- Dinç, A. (2009). *Tarsus Çayı havzasının coğrafi etüdü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Durukan, M. (1998). M.Ö. 301- 188 Arasında Olba territoriumunda yaşanan siyasi gelişmeler. *Olba, I*, 87-95.
- Durukan, M. (2015). Anazarbus, Aegai ve Tarsus kentlerinin ticaret yollarıyla bağlantısı. *Çukurova Araştırmaları Dergisi, 1(1)*, 1-7.
- Ertekin, E. (2005). İlkçağ'da Tarsos ketencileri ve ketenleri. *Olba, 11*, 147-175.
- Ertekin, E. (2013). Tarsus'ta imparatorluk kültürü festivalleri. Y. Özdemir ve A. Cerrahoğlu, *II. Tarsus Kent Sempozyumu bildiriler kitabı (15-17 Kasım 2012)*, içinde (ss. 13-21). Tarsus: Tarsus Belediyesi.
- Gale, H. ve Stos-Gale, A. Z. (2006). Uluburun Batığı bakır külçelerinin kaynak analizi ve Geç Tunç Çağında Akdeniz'de metal ticareti. Ü. Yalçın, C. Pulak ve C. Slotta (Eds.) *Uluburun Gemisi: 3000 yıl önce dünya ticareti*, içinde (ss.119-133). İstanbul: Ege Yayınları.
- Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the problem of Hittite geography*. London: Oxford University Press.
- Günal, N. (2013). Türkiye'de iklimin doğal bitki örtüsü üzerindeki etkileri. *Acta Turcica, 5(1)*, 1-22.
- Günbattı, C. (1997). Kültepe'de Akadlı Sargon'a ait bir tablet. *Archivum Anatolium, 3*, 133-135.
- Hanfmann, G. M. (1963). The Iron Age pottery in Tarsus. H. Goldmann (Ed.), *Excavations at Gözlü Kule Tarsus I*, içinde (ss. 18-332). Princeton: Princeton University Press.
- Hild, F. ve Hellenkemper, H. (1990). *Kilikien und Isaurien, Tabula imperii Byzantini*. Wien: V. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jasink, A. M. ve Bomberdieri, L. (2007). The Göksu River Valley from Late Bronze to Iron Age: Local cultures, External influences, and relations with foreign peoples. M. C. Hoff ve R. F. Townsend (Eds.) *Rough Cilicia new historical and archaeological approaches*, içinde (ss. 16-26). Oxford: Oxbow Books
- Jasink, A. M. ve Bomberdieri, L. (2008). Assyrians, Phoenicians, Cypriots and Greeks: Co-existence of foreign cultural influences in the Çukurova Plain during the Iron Age. *Olba, 16*, 23-56.
- Karagel, E. (2021). Üç idari alanın kesişme noktasında kurulmuş bir yerleşme Anavarza Antik Kenti (Dilekkaya). F. Gülşen (Ed.) *Anazarbos&Anavarza Cilt I*, içinde (ss. 1-30). Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Kozal, E. (2005). Unpublished Middle and Late Cypriot pottery from Tarsus-Gözlükule. A. Özyar (Ed.) *Field seasons 2001-2003 of the Tarsus Gözlükule interdisciplinary research project*, içinde (ss. 135-144). İstanbul: Ege Yayınları.
- Kozal, E. (2016). Cypro-Anatolian connections in the 2nd Millennium BC. L. Summerer ve H. Kaba (Eds.) *The Northern face of Cyprus new studies in Cypriot archaeology and art history*, içinde (ss. 51-64). İstanbul: Ege

Yayınları.

- Köse, V. (2017). Nehirler, kıyılar, limanlar ve kentler. *Anadolu/Anatolia*, 43, 179-2010.
- Kurt, M. (2006). M.Ö. I. binyıl Asur-Anadolu ilişkilerinde Kilikya Bölgesi. *Belleten*, 70(257), 1-26.
- Kurt, M. (2009). Kilikia'da Yeni Asur egemenliği ve yerel güçler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 327-337.
- Kurt, M. (2015). M.Ö. VI.-V. yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel güçler ve Syennesis Krallığı. *Tarihin Peşinde Dergisi*, 13, 303-326.
- Kuruçayırılı, E. (2015). *Copper metallurgy in Cilicia and the Amuq in the second millennium BC: Insights into aspects of Bronze Age technology and trade*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bryn Mawr College, Bryn Mawr.
- Levick, B. (1967). *Roman colonies in Southern Asia Minor*. Oxford: Clarendon.
- Luckenbill, D. D. (1924). *The annals of Sennacherib*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the end of third century after Christ I-II*. Princeton ve New Jersey: Princeton University Press.
- Mellink, M. J. (1989). Anatolia and foreign relations of Tarsus in the Early Bronze Age. Emre, K. ve Mellink, M. (Eds.) *Tahsin Özgüç'e armağan Anatolia and Ancient Near East, studies in honor of Tahsin Özgüç*, içinde (ss. 319-331). Ankara: Anadolu Medeniyetleri.
- Mert, İ. H. (2021). Büyük Menderes Nehri ve Priene. O. Dumankaya (Ed.) *Çağlar boyunca nehirler, denizler ve göller, Prehistorya'dan Bizans Dönemine*, içinde (ss. 348-364). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Muhly, J. D. (1993). Early Bronze Age tin and the Taurus. *AJA*, 97(2), 239-253.
- Öner, E., Hocaoğlu, B. ve Uncu, L. (2005). Tarsus Ovasının jeomorfolojik gelişimi ve Gözlükule Höyüğü. *Turqua*, 5, 82-83.
- Özyar, A. (2005). Tarsos-Gözlükule 2003 yılı disiplinler arası araştırmalar. *AST*, 22(2), 87-92.
- Özyar, A. ve Ünlü, E. (2015). Çukurova'nın batısında bir merkez: Tarsus-Gözlükule. Ü. Aydınöğlu (Ed.) *Mersin arkeolojik kazıları ve araştırmaları*, içinde (ss. 40-57). Mersin: Mersin Valiliği.
- Palaz-Erdemir, H. (2009). Economic management of Cilicia in the time of Cicero. *Olba*, 17, 141-156.
- Pınarcık, P. (2018). Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara uzanan bölgedeki ekonomik faaliyetler. *Belleten* 82(294), 383-406.
- Ramsay, W. M. (2000). *Tarsus, (Aziz Paulus'un kenti)*, Çev. L. Zoroğlu. Ankara: TTK.
- Sayce, A. H. (1910). The Cilician cities of Anchiale and Illubri. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1339-1343.
- Sayar, M. H. (2004). Mersin'de kayıp kentler: Mersin'in Antikçağ yerleşim coğrafyası. F. Özdem (Ed.) *Sırtı dağ, yüzü deniz: Mersin*, içinde (ss. 11-26). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sayar, M. H. (2013). Tarsus'un coğrafi konumunun Eskiçağ tarihinde önemli

- merkezlerden biri olmasında oynadığı rol. Y. Özdemir ve A. Cerrahoğlu (Eds.) 2. *Tarsus kent sempozyumu, (15- 17 Kasım 2012) bildiriler*, içinde (ss. 22-28). Tarsus: Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sayar, M. H. (2019). Römische straßen und meilensteine im Ebenen Kilikien. A. Kolb (Ed.) *Roman roads. New evidence-New perspectives*, içinde (ss. 147-165). Berlin: De Gruyter.
- Şahin, H. (2003). *Geç Roma İmparatorluk ve Erken Bizans Dönemlerinde Dağlık Kilikya (Kilikia Trakheia) bölgesi yazıtlarında meslekler*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tekocak, M. ve Adıbelli, H. (2010). Tarsos-Sağlıklı (Bayramlı) Köyü Sakızlıklık Mevkii şarap ve zeytinyağı işlikleri. Ü. Aydınöğlu ve A.K. Şenol (Eds.) *Antikçağda Anadolu'da zeytinyağı ve şarap üretimi, uluslararası sempozyum bildirileri (6-8 Kasım 2008)*, içinde (ss. 53-73). İstanbul: Ege Yayınları.
- Tempesta, C. (2005). Antiochus IV Epiphanes and Cilicia. *Adalya*, 8, 59-81.
- Tulumcu, G. ve Canlı, H. (2016). Tarsus Bölgesi antik kaynakları, gezginleri, epigrafik ve arkeolojik araştırmaları. S. Durugönül (ed.) *Tarsus Müzesi taş eserleri heykeltraşlık ve mimari plastik eserler*, içinde (ss. 141-156). İstanbul: Ege Yayınları.
- Ünal, A. (2006). Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından Bizans Dönemi'nin 312 Sonuna Kadar Adana ve Çukurova tarihi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15(3) (Arkeoloji Özel Sayısı), 67-102.
- Ünal, A. ve Girginer, K. S. (2010). Tatarlı Höyük kazılarında bulunan Anadolu hiyeroglifli damga mühür baskısı. Ş. Dönmez (Ed.) *Veysel Donbaz'a sunulan yazılar*, içinde (ss. 275-283). İstanbul: Ege Yayınları.
- Ünlü, E. (2016). Tarsus-Gözlükule Höyüğü Geç Tunç Çağı IIB katmanında rastlanan seramik devamlılıkları, *Cedrus*, 4, 1-9.
- Ürkmez, Ö. (2021). Kaystros Nehri ya da Menderes Nehri arkeolojisi. O. Dumankaya (Ed.). *Çağlar boyunca nehirler, denizler ve göller, Prehistorya'dan Bizans Dönemine*, içinde (ss. 573-598). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Von Aulock, H. (1963). Die münzprägung der Kilikischen stadt Mopsos. *Archäologischer Anzeiger*, 2, 231- 278.
- Yakubovich, I. From Lower Land to Cappadocia. M. Kozuh et al. (ed.) *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper* içinde (347-352) Chicago: Oriental Institute.
- Yener, A. (1985). *Bolkardağ, Alada ve Keban madenlerinde 1984 Yılı İncelemeleri*. *ArkST*, 1, 93-106.
- Yener, K. A., Özbal, H., Barnes, L., Brill, R. H. ve Joel, E. C. (1998). Anatolian metal trade and lead isotope analysis. *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji kongresi*, içinde (ss. 547-564). Ankara: TTK.
- Zoroğlu, L. (1995). *Tarsus tarihi ve tarihsel anıtları*. Adana: Kemal Matbaası.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.